

Kaks suurteost eesti keele väljendvarast

Väikese vahega on ilmunud kaks eesti keele kujundlikke väljendeid käsitlevat ja sisaldavat suurteost: 2019. aastal teoreetiline monograafia „Lähtekohti eesti fraseoloogia käsitlemiseks“ ja 2020. aastal mõistelise sõnaraamatu formaadis „Eesti kõnekäänud“ I ja II. Mõlema teose puhul on võtmeroll Asta Õimul. Monograafia on kahe autori, Asta ja varalahkunud Katre Õimu koostöö, kõnekäändude sõnastik aga Asta Õimu toimetamisel ilmunud paljude inimeste ühistöö.

Katre ja Asta Õim on ise käsitlenud *fraseologismi* ja *kõnekäändu* sünonüümidenä. Selle all mõeldakse väljendit, mille mõistmiseks ei piisa grammatika ja sõnavara tundmisest ja mis on ühel või teisel viisil kujundlikud. Monograafias, nagu pealkirigi ütleb, on eelkõige juttu fraseologismidest, sõnastik on aga *kõnekäändude* kogu, milles kasutatakse seega pigem folkloristikas levinud terminit¹.

„Eesti kõnekäänud“ on monumentaalne eesti keele idiomaatilise väljendvara kollektsioon, mis koondab mõisteliselt üle 20 000 kõnekäändu. Mõisteline ülesehitus teeb teosest kinnisväljendite kogumi, mida on täiesti võimalik lugeda järjest nagu juturaamatut. Konkreetsemad mõisted on oma sisult ühtlasemad, näiteks mõiste NOOR JA KOGENEMATU INIMENE all leiame 13 liitsõna (nt *kollanokk*, *paskperse*, *püimasõrm*, *tattnina*, *varesevihitleja*) ja ühe sõnaühendi (*valge villa voonake*, vt lk 108–109), mis kõik tähendavad noort inimest (enamasti negatiivse

¹ Asta Õim ja Katre Õim „Lähtekohti eesti fraseoloogia käsitlemiseks“, EKSA, Tallinn 2019, lk 58. Nende terminite tagamaid seletab Asta Õim ka Keeles ja Kirjanduses Helle Metslangile antud intervjuus (vt Keel ja Kirjandus 1–2, 2021, lk 170–178).

varjundiga²). Abstraktsemate mõistete alla on aga koondatud mitmekesisemaid väljendeid, näiteks mõiste IGA, -EALINE koondab muude hulgas väljendeid *jala all* (nt *Kaheksas uassa jala all*), *poolkistud* ('üle keskealine') ja *üle talvise tee minema* (kui tüdruk kakskümmend viis aastat vanaks saab), mille roll keeikasutuses on üsna erinev. Laiemalt levinud väljendid on esitatud nii ühtlustatud kujul kui ka kirjakeelsete ja murdeliste variantidena. Näiteks kategooria 3.2 TAGANT KIIRUSTAMA sisaldab nii kirjakeelse *aja jalad kõhu alt välja* kui ka murdelise *ae jalad kõhu alt välja*; teiselt poolt on aga esitatud ka sünonüümsed variandid (*siruta jalad kõhu alt välja*), aga ka hoopis *kätega* seotud väljendid (*tõmmake käed mao alt välja*). Iga väljendi juures on ka levikuala, tõsi küll, esitatuna kogu väljendi kohta tervikuna, mitte üksikute variantide kohta.

„Eesti kõnekäändude“ kaks köidet põhinevad Eesti kirjandusmuuseumi rahvaluule arhiivis loodud eesti kõnekäändude ja fraseoloogismide andmebaasil ja elektroonilisel alussõnastikul. Mõlemad kogud on vabalt saadaval kõigile huvilistele ka elektrooniliselt, kuid andmebaasi ülesehitus on paberväljaandest erinev. Andmebaasist saab materjali otsida nii väljendi enda kui ka selle tüübi järgi, näiteks väljend *õhust ja armastusest* võib olla otsingus nii väljendina, väljendite tüübina kui ka sisureana. Paberväljaandest selle väljendi leidmine ei ole aga niisama kerge, sest selleks tuleb välja mõelda, millisesse mõisterühma see kuulub. *Õhust ja armastusest* leidub peatükis 18 (ELATUMA, ÄRA ELAMA), alljaotise 18.2 END ISE ELATAMA tähendusest MITTE MILLESTKI ELAMA (vt „Eesti kõnekäänud“ I, lk 1027), aga võibolla ka kusagil mujal.

Mõisteline sõnavara koondamine on äärmiselt keeruline mitmel põhjusel. Kõigepealt on vaja luua mõisteline liigitus, mis sarnaneb suuresti maailma kirjeldamisega. Samuti on vaja kõik väljendid ära grupeerida, otsustades igäihe kohta muuhulgas seda, kas tegemist ikka on sama väljendi variandiga või hoopis mingi muu väljendiga. Nende ja paljude muude keele idiomaatilisi väljendeid puudutavate probleemidega tegelebki monograafia „Lähtekohti eesti fraseoloogia käsitlemiseks“, sest selle autorid pole mitte ainult teinud hiiglaslikku tööd sõnavara kogumisel, vaid ka materjali teoreetiliselt mõtestanud.

² Halvustavate ja roppude väljendite domineerimisele „Eesti kõnekäändudes“ on tähelepanu juhtinud ka Ene Vainik Keeles ja Kirjanduses ilmunud arvustuses (vt Keel ja Kirjandus 1–2, 2021, lk 179–182)

„Lähtekohti eesti fraseoloogia käsitlemiseks“ koondab Asta ja Katre Õimu kümnete varasemate artiklite materjali üheks tervikuks. Päris ühtlane tulemus pole, kuid see pole ilmselt ka eesmärgiks olnud. Kõiki peatükke seob sarnane teoreetiline taust, mis eelkõige tugineb kognitiivse keeleteaduse (mõiste)metafoori teooriale. Fraseologismid kui kujundkõne näited annavadki võimalusi paljude mõistemetafooride illustreerimiseks ja täiendamiseks, mistõttu see on väga oluline teos kõigile neile, kes metafooridega tegelevad. Kahju ainult, et teoses puudub metafooride register, mis võimaldaks õiged kohad ruttu üles leida.

„Lähtekohtade...“ teoreetilises peatükis käsitletakse kahte fraseologismide (ja muude kinnisväljendite) põhiomadust: esiteks idiomaatilisust kui ümbermõtestamist, mis võib olla erineval määral ja viisil läbipaistmatu ja keerukas, ning teiseks keeleüksuste püsivat koosinemist. Seejärel käsitletakse eri tüüpi fraseologismirühmi, näiteks on eraldi juttu reaktioonivormelitest (nt *säh sulle kooki moosiga* või *mis sa sööd, et nii tark oled?*) ja tõrjevormelitest (nt *noh on norimise sõna* või *kalkun ka mõtles*). Eraldi peatükki on koondatud fraseologismide semantikat ja süntaksit puudutav, leidub ka peatükk fraseologismide muutumisest. Teooria ja konkreetsete fraseoloogiarühmade käsitlemise ühendamine on kõige selgemalt näha viiendas peatükis, kus eraldi tähelepanu on pööratud nt mõistemetafoori ELU ON TEEKOND väljendumisele eesti keeles, uudsete metafoorsete väljendite tekkele (nt *lambist* lk 253, *kampsunid* lk 258, *viimase peal* lk 261, *tädi Maali* lk 264) ja mõnedele kujundsõnadele ehk fraseologismide korduvatele tuumadele, nt *regi*, *mure*, *õnn* või *õhk*.

Kuigi paljusid teoses käsitletud teemasid (metafoorid, kinnisväljendid jms) on eesti keeleteaduses ka mujal vaadeldud, seisneb Asta ja Katre Õimu monograafia ainulaadsus just järjekindlas lähtumises fraseologismidest. Nõnda on see raamat vaieldamatult huvitav ja kasulik kõigile, kes eesti keele tähendustega tegelevad. Suurteose „Eesti kõnekäänud“ väärtus eesti keele kujundliku sõnavara talletajana on samuti vaieldamatu. Siit oleks nüüd hea edasi minna näiteks fraseologismide tuntuse uurimisega, kasvõi sellest aspektist, mida peaksime eesti keele õppijale esmajärjekorras tutvustama.

Renate Pajusalu